

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ

ENSURING THE RIGHTS OF THE INDIVIDUAL DURING POLICE ACTIVITIES

Соловійова О.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Якубов Б.В., студент II курсу
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена питанню дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина під час застосування превенційних і примусових поліцейських заходів. У статті розглянуто сутність поліцейських заходів примусу та превенції, визначаються їх характерні ознаки та структура, що лягли в основу цього поділу. Проаналізовано наукові підходи правових дослідників до таких категорій, як поліцейські заходи й адміністративний примус. Зіставлено класифікацію поліцейських заходів, використану в Законі «Про Національну поліцію», з уже ustalеними науково-теоретичними моделями адміністративного примусу. Визначено критерії, що покладені законодавцем в основу поділу заходів примусу та превенції, і порівняно з критеріями, що стали результатом багаторічних напрацювань учених-правників. Під час дослідження порушено питання умовності цього поділу в Законі та наведено приклади норм, структура яких не відповідає тій чи іншій класифікації. Також висвітлена проблема наявності в Законі неточностей і невизначеностей щодо регламентації порядку й підстав застосування поліцейських заходів, що може призводити до порушень прав особи з боку правоохоронних органів. Проводиться чітка межа між законним обмеженням прав і свобод людини та громадянина та їх порушенням під час застосування таких заходів. Визначено критерії, за якими буде визначатися правомірність застосування того чи іншого заходу. Порушується проблема наявності оціночних понять у регламентації порядку застосування поліцейських заходів, наведені приклади норм права, що містять такі поняття, що в результаті створює проблему застосування поліцейських заходів на практиці, що впливає на швидкість та ефективність реагування правоохоронних органів на конкретний вид правопорушення й при цьому може створюватися реальна загроза порушення прав і свобод. Поставлено питання поліцейського розсуду під час застосування заходів примусу та превенції, визначається його необхідність на практиці. Це питання розглядається крізь призму принципу пропорційності й законності, а саме визначається межа між обсягом такого поліцейського розсуду та дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: поліцейські заходи, права та свободи, превенція, примус, правоохоронні органи, правопорушення, фізична сила, спеціальні засоби, вогнепальна зброя.

An article is devoted to the issue of the observance of the constitutional rights and freedoms of man and citizen when applying police measures as prevention and coercion. The article deals with the essence of police coercive measures and prevention, defines their characteristic features and structure, which formed the basis of this division. The scientific approaches of legal researchers to such categories as police measures and administrative coercion are analyzed. The classification of police measures used in the Law on the National Police was compared with the already established scientific-theoretical models of administrative coercion. The criteria that were laid by the legislator in the basis of separation of coercive measures and prevention, and in comparison with the criteria resulting from many years of experience of legal scholars, were determined. During the research the question of the conditionality of this division in the Law was raised and examples of norms, the structure of which does not correspond to this or that classification, were given. The issue of inaccuracies and uncertainties in the Law, regarding the regulation of the order and the grounds for applying police measures, which can lead to violations of the rights of the law enforcement authorities, is also covered. A clear boundary is drawn between the legitimate restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen and their violation during the application of such measures. The criteria for determining the legitimacy of the stagnation of a measure are determined. The article raises the problem of the existence of evaluation concepts in the regulation of the order of application of police measures, gives examples of the rules of law containing such concepts, which as a result creates the problem of applying police measures in practice, which affects the speed and efficiency of law enforcement agencies response to a specific type of offense and when this can create a real threat to violations of rights and freedoms. The issue of police discretion during the stagnation of coercive measures and prevention is raised, and its necessity is determined in practice. This issue is examined through the prism of the principle of proportionality and legality, namely, the boundary between the scope of such police discretion and the observance of the constitutional rights and freedoms of the individual and the citizen.

Key words: police measures, rights and freedoms, prevention, coercion, law enforcement agencies, offenses, physical force, special means, firearms.

Постановка проблеми. Забезпечення правопорядку є одним із найголовніших завдань кожної держави. Закон, який закріплює певні права та свободи людини, без належної, у тому числі й примусової, підтримки з боку держави втрачає свою всесильність. Не допускати правопорушень і вчасно реагувати на них – це позитивне зобов'язання публічної влади у сфері захисту прав людини та громадянина. Ця функція держави покладається на правоохоронні органи, в Україні одним із таких є Національна поліція. Закріплені законом повноваження правоохоронних органів мають сприяти забезпеченню правопорядку в суспільстві, але при цьому не давати «законних» підстав для порушення прав людини, детермінуючи це як «законне обмеження прав», адже Україна як правова демократична держава прямує до ідеалу забезпечення прав і свобод людини, тому й сферу здійснення поліцейських заходів не можна залишити без належної уваги. Конституція України в ст. 3 зазначає: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні

найвищою соціальною цінністю» [1]. Тобто курс нашої країни спрямований на максимальне забезпечення цих прав. Недостатня розробленість на теоретичному рівні, наявність практичних правових питань зумовлюють актуальність проведення дослідження проблем реалізації поліцейських заходів крізь призму забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Ступінь розроблення проблеми. Праці вітчизняних науковців містять низку системних положень і висновків, що прямо або опосередковано стосуються досліджуваної проблеми й створюють методологічні передумови для подальшого її дослідження в нових реаліях. Насамперед це праці В. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, С. Додіна, Р. Калюжного, Т. Коломоєць, В. Колпачкова, А. Комзюка, О. Кузьменко, В. Олефіра, В. Петкова, О. Рябченко, О. Миколенка, Д. Приймаченка, О. Остапенка, Х. Ярмачі.

Мета статті полягає у визначенні співвідношення поліцейських заходів з конституційними правами та

свободами. Для поглибленого аналізу цієї проблеми потрібно визначити, які поліцейські заходи існують в Україні й на яких принципах права вони базуються, дослідити класифікацію заходів, наведену в законодавстві, і співвіднести її з наявними в теорії адміністративного права, визначити пропорційність між ступенем обмеження прав і підставами до такого обмеження, проаналізувати визначені законом норми права в частині поліцейських заходів за критерієм визначеності й точності.

Вклад основного матеріалу. Закон України «Про Національну поліцію» (далі – Закон) визначає, що Національна поліція України (поліція) є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [2]. Для забезпечення правопорядку в суспільстві органи поліції наділені повноваженнями здійснювати поліцейські заходи. Національне законодавство визначає поліцейський захід як дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини й застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень (ч. 1 ст. 29 Закону). Уважаємо, що ключовим словосполученням у цьому визначенні є «обмеження прав». Саме поняття «обмеження прав» потрібно чітко відмежовувати від поняття «порушення прав людини». Якщо на теоретичному рівні ця межа добре простежується, то на практичному часто виникають проблеми (будь-яке незаконне обмеження прав людини автоматично стає їх порушенням). Тому сьогодні проблема практичного застосування поліцейських заходів набирає все більшої актуальності.

Узагалі категорія «поліцейські заходи» є новою для українського законодавства, тож з'ясування її змісту викликало жвавий інтерес серед як науковців, так і практиків. Основне питання стосується співвідношення таких заходів з уже добре відомою та дослідженою категорією в науці адміністративного права, як заходи адміністративного примусу.

У юридичній літературі під адміністративно-примусовими розуміють передбачені адміністративно-правовими нормами заходи морального, майнового, особистісного й іншого характеру, що здійснюються органами публічного адміністрування з метою запобігання правопорушенням і припинення правопорушень, притягнення винних до відповідальності.

Аналіз наукових праць дає змогу виділити такі ознаки адміністративно-примусових заходів: їх застосування поєднане із широким використанням виховних засобів і активним формуванням правосвідомості; використовуються з метою охорони суспільних відносин, що виникають у цій сфері публічного адміністрування; можуть бути застосовані не лише у зв'язку з учиненням правопорушень, а й у разі їх відсутності коли їм необхідно забезпечити громадський порядок і громадську безпеку; застосовуються публічними органами та їх посадовими особами й лише інколи судами (суддями) та представниками окремих об'єднань громадян з метою забезпечення потрібної поведінки; за змістом значно ширші за адміністративну відповідальність; застосовуються саме в примусовому порядку, тобто незалежно від волі й бажання суб'єкта, до якого застосовується; порядок їх застосування регулюється, як правило, нормами адміністративного права, що включають норми адміністративного законодавства або адміністративно-правові норми актів органів виконавчої влади [3, с. 191; 4, с. 135; 5, с. 3–5; 6, с. 37].

У теорії адміністративного права в основу класифікації заходів адміністративного примусу покладалася мета їх застосування. Ці заходи застосовуються з потрібною метою: а) для запобігання різним антигромадським проявам, недопущення утворення певної протиправної ситу-

ації (запобігання); б) для припинення розпочатого або вже вчиненого протиправного діяння та забезпечення провадження в справах про адміністративні проступки (припинення); в) для покарання осіб, які вчинили правопорушення (відповідальність) [3, с. 60]. Відповідно до потрібного призначення, заходи адміністративного примусу поділені на три групи: адміністративно-запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення й адміністративні стягнення.

Більшість учених-юристів і натеper дотримується традиційної тричленної класифікації заходів адміністративного примусу [7]. Т. Коломоець пропонує розширити поділ таких заходів і на законодавчому рівні закріпити існування видів і підвидів адміністративного примусу, а саме: заходів адміністративного попередження (підвидів: попереджувальних заходів, пов'язаних із надзвичайними обставинами (особливими умовами), попереджувальних заходів загального й конкретного (спеціального) характеру); заходів адміністративного припинення (підвидів: заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, заходів припинення загального призначення, заходів припинення спеціального характеру); адміністративних стягнень [8, с. 64–65].

Також варто звернути увагу й на специфічну позицію щодо класифікації заходів адміністративного примусу, запропоновану І. Веремеєнко. Так, на його думку, заходи адміністративного примусу неможливо класифікувати лише за одним критерієм, науковець пропонує виділяти заходи, які застосовуються у зв'язку з правопорушенням (до них належать адміністративно-процесуальні та адміністративно-правові санкції), решта – заходи адміністративного примусу й адміністративно-попереджувальні заходи, які не є санкціями, тобто які застосовуються не у зв'язку з конкретним адміністративним правопорушенням [9, с. 63]. Але вважаємо, що цілком виправданим є поділ примусових заходів залежно від мети їх застосування, характерними рисами кожної групи з яких є наявність або відсутність адміністративного правопорушення як підстави для їх застосування.

В основу класифікації поліцейських заходів, зазначеної в Законі, покладається зовсім інший критерій. Так, Закон пропонує класифікацію (двочлену): поліцейські заходи примусу та превенції. Постає проблема визначення співвідношення класифікацій – визначеної законодавцем і теоретичними напрацюваннями вчених адміністративного права, що породжує ще одну проблему – міри обмеження прав людини під час превенції та примусу. Поліцейські заходи як превенції, так і примусу застосовуються поліцією для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці й порядку або припинення їх порушення.

З погляду принципу пропорційності превентивні заходи мають бути більш м'якими до особи, щодо якої вони застосовуються, адже відсутні очевидні ознаки здійснення нею правопорушення, а наявні лише підстави вважати, що особа здійснила чи здійснює протиправні дії. Коли мова йде про законне обмеження прав особи, то закон, що надає такі повноваження правоохоронним органам, має містити виключний перелік таких підстав та уникати оціночних понять.

Розглянемо міру жорсткості обмеження прав людини під час здійснення заходів превенції та визначеність підстав для таких заходів.

Закон визначає такі превентивні заходи: перевірка документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка й огляд; зупинення транспортного засобу; вимога залишити місце й обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;

застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб, поліцейське піклування (ст. 31 Закону). Проаналізуємо деякі із цих заходів за критеріями визначеності, точності та пропорційності.

Перевірка документів особи проявляється в праві поліцейського вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у таких випадках (ст. 32 Закону). Щодо випадків одним із таких є: «якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи». «Володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи» – суб'єктивне формулювання, адже суб'єкт владних повноважень в особі поліцейського отримує певний невизначений простір для застосування цієї норми, єдиним критерієм тут є його оцінювання зовнішності іншої особи. З іншого боку, такий простір розсуду можливий, адже такий захід превентивного характеру обмежує права особи в мінімальному обсязі, тобто витримується принцип пропорційності. Аналогічна ситуація із застосуванням цієї норми в таких випадках: «якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення» та «якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знятий чи об'єктом вчинення правопорушення». Формулювання «достатньо підстав» породжує багато питань під час застосування, адже може бути одна достатня підстава, а може бути дві незначні чи навіть комплекс таких. І знову ж таки немає вичерпного переліку цих «достатніх підстав».

Опитування особи – це поліцейський захід, який полягає в тому, що поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень (ст. 33 Закону). Формулювання «достатніх підстав», що дає значний простір до застосування цього заходу правоохоронцями, у цьому випадку доречно, адже структура цієї статті й норм, що в ній містяться, побудована на диспозитивному методі. Надається й право розсуду особи, про це свідчать такі норми: «Надання особою інформації є добровільним. Особа може відмовитися від надання інформації.»

Доволі спірний момент класифікації проникнення до житла або іншого володіння особи як превентивного заходу поліції, адже превентивні заходи розглядаються як заходи запобігання правопорушенням, тобто ґрунтуються на підозрах про можливе вчинення протиправних дій, а не на їх безпосередньому прояві (у таких випадках мають застосовуватися заходи примусу). Закон визначає такі підстави проникнення до житла чи іншого володіння особи поліцейським без відповідного вмотивованого рішення суду: рятуння життя людей і цінного майна під час надзвичайних ситуацій, безпосереднє переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, припинення злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають у житлі або іншому володінні (ст. 38 Закону). Щодо першої підстави її можна зовсім винести із цього поля класифікації, визначеного законодавцем і теорією адміністративного права, адже рятуння життя людини або цінного майна під час надзвичайної ситуації не обов'язково включає такі поняття, як запобігання або протидія правопорушенню, наприклад, під час стихійного лиха, і зовсім відсутній правопорушник, у такому випадку вже йдеться про охорону прав людини через порятунок її життя або цінного майна. При цьому така підстава має місце бути, адже на правоохоронні органи, окрім боротьби зі злочинністю, покладається забезпечення публічної безпеки й порядку та охоро-

рона прав і свобод людини, що прямо вказано в Законі. І в цій ієрархії життя людини стоїть вище, ніж право власності з його внутрішніми елементами. Інші дві підстави, як безпосереднє переслідування злочинця та припинення злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають у приміщенні, прямо вказують на наявність протиправної поведінки та реагування з боку поліцейських на неї. Далі якщо розглядати такий «превентивний» захід на практиці, то важко визначити, як можливо проникнути в житло, уникнувши дій з боку поліцейських, які визначаються теорією адміністративного права та Законом як заходи припинення або примусу. Навіть вимога поліцейського надати доступ до приміщення вже є заходом примусу, не кажучи вже про проникнення до зачиненого приміщення без дозволу власника або супротив його волі. У змісті ст. 38 Закону не міститься таких категорій, як «підстави вважати». У ній визначається вичерпний перелік підстав, що, безперечно, є плюсом, адже проникнення до житла без дозволу суду значною мірою обмежує права людини й на етапі застосування не може виникати неточності застосування.

Аналогічна проблема класифікації стосується й зупинки транспортного засобу як превентивного поліцейського заходу (ст. 35 Закону), адже підставою такої зупинки є як запобігання правопорушенню, так і його припинення. Закон визначає порушення правил дорожнього руху як одну з підстав такої зупинки й за деяких обставин у теорії адміністративного права може кваліфікуватися як захід припинення, наприклад, перевищення швидкості водієм, зафіксоване поліцейськими, може припинитися саме зупинкою його транспортного засобу. Також цей захід превенції звертає на себе увагу серед інших своєю нестандартною структурою, адже Закон визначає підстави, за яких поліцейський може зупинити транспортний засіб (диспозитивний метод), і паралельно з цим підстави, за яких поліцейський зобов'язаний зупинити транспортний засіб (імперативний), що не характерно до заходів превенції, які в більшості випадків базуються на розсуді представника правоохоронних органів.

Проілюстровані приклади доводять, що превентивні поліцейські заходи є засобами примусового впливу на різних осіб, незважаючи на яскраво виражений профілактичний характер. М. Ардавов відмічав, що такі заходи здійснюються у форматі однієї реалізації владних повноважень, тому безпідставно вважати, що превентивні заходи позбавлені елементів адміністративного примусу [10]. Тобто, звертаючись до теорії адміністративного права, ми можемо визначити, що заходи превенції, передбачені Законом, мають примусовий характер. Законодавець, у свою чергу, застосує змішаний підхід до детермінації заходів, поділяючи їх на заходи превенції та примусу, адже всі поліцейські заходи мають примусовий характер. Визначені законом заходи превенції розглядаються на теоретичному рівні як заходи запобігання, а примусу – як примусові заходи припинення спеціального призначення. Отже, можемо констатувати, що превенція – заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням, а примус – на пряму протидію протиправній поведінці з метою її припинення.

Отже, розмежування в Законі заходів на превентивні та примусові є умовним, адже превентивні заходи за своєю сутністю є примусовими, які забезпечують позитивне функціонування суспільних відносин шляхом усунення умов і причин для вчинення правопорушень, коли протиправні наміри не набули активної форми; полягають у перевірці дотримання законодавства у сфері забезпечення публічного порядку та публічної безпеки; являють собою вжиття спеціально уповноваженими особами невідкладних дій щодо недопущення в подальшому протиправної поведінки.

Тепер проаналізуємо поліцейські заходи примусу. Закон визначає всього три форми їх застосування: фізичний

вплив (сила), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї. На відміну від заходів превенції, заходи примусу застосовуються поліцейськими лише у виключних випадках, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння, які іншим шляхом неможливо припинити. У теорії адміністративного права такі заходи класифікуються як заходи припинення спеціального характеру, коли заходи загального характеру не дали результату або в певній ситуації є просто не доречними. Тому під час аналізу заходів примусу варто з'ясувати співвідношення міри обмеження прав людини з крайньою необхідністю застосування саме таких заходів. Крім цього, потрібно розглянути аспект захисту прав і свобод людини в особі не тільки самого правопорушника, до якого застосовується примус, а й поліцейського і третіх осіб, що можуть стати або є жертвою протиправної поведінки. Із цього випливає питання обсягу поліцейського розсуду під час застосування засобів поліцейського примусу, адже, з одного боку, підстави застосування таких засобів повинні бути максимально конкретизовані, бо йдеться про значне обмеження основоположних прав і свобод людини, а з іншого – повинен бути певний простір для розсуду поліцейського: закон не може передбачити всі комбінації та варіанти розвитку подій, коли поліцейський повинен прямо протидіяти правопорушенням і захищати не тільки себе, а й інших осіб, яким загрожує небезпека.

Закон визначає такий порядок застосування заходів примусу: 1) поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї й надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є не виправданим або неможливим; 2) попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей через гучномовні установки, підсилювачі звуку; 3) вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення й індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення; 4) поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу; 5) заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок із явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб із явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами й засобами неможливо (ст. 43 Закону).

З аналізу цієї норми ми можемо зробити висновок, що законодавець передбачає певний простір для поліцейського розсуду, а саме формулювання обов'язку попередити про застосування заходів примусу в ч. 1 ст. 43 Закону містить винятки, що спрацьовує за умови, які може оцінити й передбачити лише поліцейський, який має намір застосувати заходи примусу. Аналогічна ситуація з ч. 3 ст. 43 Закону, що зобов'язує поліцейського діяти з урахуванням багатьох факторів, такі як вид правопорушення, конкретна ситуація й індивідуальні особливості особи, яка вчинила злочин (останній критерій потребує більшої визначеності, постає питання, обмежується він лише фізичними показниками правопорушника чи враховується й психічний стан особи). Також наявні оціночні поняття в ч. 5 ст. 43 Закону, а саме про заборону застосування заходів примусу щодо певного кола осіб. Якщо явні ознаки вагітності ще візуально можливо однаково оцінити, то малолітню особу відрізнити від неповнолітньої в певних випадках неможливо або дуже складно, така ж ситуація

з явними ознаками старості: не визначено, як поліцейський повинен оцінювати ці параметри під час застосування примусу. Також потрібно наголосити, що все це ускладняється суспільно небезпечними обставинами, які не дозволяють зволікань. Визначення законодавцем порядку застосування заходів примусу вказує на його бажання створити певні обмежувачі під час застосування таких заходів, створити певну «пропорцію» між мірою та метою й при цьому надати поліцейському певну свободу розсуду під час застосування таких заходів.

Фізичну силу як захід примусу Закон визначає так: поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. Сформульована цією нормою підстава застосування поліцейським фізичної сили до правопорушника, а саме: «якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом» – дає зрозуміти, що законодавець посилається на класифікацію поліцейських заходів визначену теорією адміністративного права, адже «інші заходи» в контексті цієї норми передбачаються як менш жорсткі альтернативи, що передують застосуванню фізичної сили, а саме законна вимога поліцейського припинити протиправну поведінку, що класифікується в теорії як загальний захід припинення, за яким слідує (за логікою законодавця) попередження про застосування передбачених законом заходів примусу, звісно, якщо дають змогу обставини. За аналогічним принципом застосовуються спеціальні засоби. Поліцейський відштовхується від підстав застосування фізичної сили, але при цьому враховує, як вище зазначено, вид правопорушення, обставини, що склалися, і самі параметри особи правопорушника. Це дає змогу визначити представнику правоохоронних органів межу між застосування фізичної сили та спеціальних засобів (пластикових кийків, електрошокерів, газових балончиків тощо), тобто врахувати ефективність і доцільність того чи іншого заходу, спираючись на обставини, що склалися.

Закон визначає застосування вогнепальної зброї як найбільш суворий захід примусу. Тобто сам законодавець передбачає певну ієрархію жорсткості заходів примусу. І це справді найбільш суворий захід примусу, адже держава уповноважує поліцейського навіть не на обмеження конституційних прав людини та громадянина, а фактично дає право позбавити людину її конституційного права на життя. Зрозуміло, що для застосування такого заходу примусу повинні бути наявні виключні підстави. Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосувати вогнепальну зброю: 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї в разі загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей і/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей і/або поліцейського (ч. 4 ст. 46).

У всіх вищевказаних випадках фігурує загроза життю поліцейського або життю інших осіб, також можна зробити

висновок, що протиправні діяння осіб, проти яких застосовується вогнепальна зброя, містять склади злочинів із високим рівнем небезпеки для суспільства. Г. Новицький в посланні до Інформаційно-аналітичного центру національної безпеки України зазначає, що наведені вище сім підстав не є переліком тих виняткових випадків. Це лише вичерпний перелік підстав для застосування зброї [11]. Сформульовані вказані підстави у вигляді мети, для досягнення якої може бути застосована зброя. Закон прямо вказує, що зброя «може бути застосована для...». Тому, наприклад, наявність «нападу на поліцейського або членів його сім'ї в разі загрози їхньому життю чи здоров'ю» є лише підставою для застосування зброї. А от чи була сама подія винятковим випадком, вирішуватиметься в кожному конкретному випадку, виходячи з обстановки події, характеру та інтенсивності посягання, наявності можливості усунути небезпеку іншим способом.

Отже, щоб захистити основоположні права та свободи людини, держава уповноважила представників правоохоронних органів на цей крайній і найбільш суворий захід примусу. Тобто основною умовою застосування вогнепальної зброї поліцейським є захист свого життя або життя інших осіб, за обставин, що склалися, усі інші заходи впливу не можуть дати належний ефект або їх застосування є не доцільним.

Також Законом передбачені обставини, за яких не діє загальний порядок застосування вогнепальної зброї, а саме коли вогнепальна зброя застосовується без попередження: 1) у разі спроби особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, утікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю (ч. 6 ст. 46).

Вищенаведені підстави вказують на те, що в таких виняткових ситуаціях законодавець надає перевагу безпеці інших осіб над загальною процедурою застосування вогнепальної зброї, яка сповільнює момент фактичного припинення протиправної поведінки й уможливує настання суспільно небезпечних наслідків. Тобто поліцейський зобов'язаний чітко відмежовувати й оцінювати обставини, що склалися, і після цього визначати, за якою процедурою він має діяти, адже порушення процедури через неадекватну оцінювання ситуації може загрозувати порушенням прав людини.

Окрім цього, фахівці відмічають невизначеність законного практичного аспекту застосування зброї, наприклад, Д. Сіротченко зазначає, що в законодавстві відсутні поняття: «оголення зброї», «приведення зброї в готовність»; не прописано, які мають бути дії працівників поліції у разі постановки зброї в положення запобігання, після досилання патрона в патронник, коли необхідність у застосуванні або використанні зброї перестала існувати [13, с. 159]. І справді невизначеність порядку дій в тій чи іншій ситуації хоча й дає свободу вибору поліцейському тої чи іншої поведінки під час різних обставин, але при цьому й уможливує значне порушення прав людини під час застосування поліцейським заходів примусу, адже кожен поліцейський захід, який обмежує права людини тією чи іншою мірою, не підкріплений буквою закону, перетворюється на порушення прав людини з боку представника правоохоронних органів. Для запобігання таким протиправним проявам Закон зобов'язує поліцейського повідомляти своє керівництво про всі випадки застосування вогнепальної зброї, яке, у свою чергу, має повідомити відповідного прокурора (ч. 6 ст. 46). Тобто всі випадки застосування цього вкрай суворого заходу примусу в подальшому розглядаються на предмет законності, що запобігає свавіллю з боку поліцейського, який отримує певний обсяг розсуду за рахунок невизначеностей і наявності оціночних понять.

Висновки. У ході дослідження співвідношення поліцейських заходів із дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина ми визначили межу між законним обмеженням прав і їх порушенням, а саме: будь-який поліцейський захід законно обмежує права особи, але якщо він застосований до особи й при цьому не підкріплений буквою закону, то автоматично порушує її права. У Законі використовуються оціночні поняття, які, у свою чергу, уможливають порушення прав, адже вони є законними підставами, які оцінюються самими поліцейськими під час застосування заходів. При цьому не можна розглядати оціночні поняття, використані в Законі, виключно як негативний фактор: саме вони дають певний простір для розсуду поліцейського в конкретній ситуації, що підвищує швидкість та ефективність запобігання певній протиправній поведінці або припинення її. Справжньою проблемою, що потребує вирішення, є прогалини та невизначеності в порядку застосування поліцейських заходів, а це є чинником, що спричиняє порушення прав і свобод і при цьому знижує ефективність роботи правоохоронних органів.

Отже, усі поліцейські заходи незалежно від їх місця в класифікації мають примусовий характер і кожен захід повинен бути законним та обґрунтованим, адже ці заходи спрямовані на захист прав і свобод, але ніяк не на їх порушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
3. Іванникова В.В. Адміністративний примус: суть та визначення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 190–197.
4. Ракша Н.С., Червоненко Г.О. Адміністративний примус у системі забезпечення права громадян на освіту як запорука національної безпеки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (1). С. 134–141.
5. Битяк Ю.П., Зуй В.В., Комзюк А.Т. Переконавання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність : конспект лекцій. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. 34 с. С. 3–5.
6. Припутень Д.С. Поняття та особливості примусу у службовому праві України, не пов'язаного із юридичною відповідальністю. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 2 (4). С. 36–41.
7. Еропкин М.И. О классификации мер административного принуждения. *Вопросы административного права на современном этапе*. Москва : Высш. школа МООП СССР, 1963. С. 60–68.
8. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
9. Коломоєць Т. Адміністративний примус у законодавстві України: деякі недоліки закріплення та можливі шляхи усунення їх. *Підприємство, господарство і право*. 2003. № 5. С. 62–65.
10. Веремеєнко І.І. Адміністративно-правові санкції. Москва : Юрид. лит., 1975. 192 с.
11. Ардавов М.М. Эффективность административно-правовых средств принуждения, применяемых милицией. Ростов-на-Дону, 1998. С. 37.
12. Новицький Г. Пам'ятка співробітникам поліції «Щодо застосування вогнепальної зброї». URL: <http://mediambo.org/2016/02/10/pam-yatka-spirovobitnikam-politsiyi-shhodo-zastosuvannya-vognepalnoyi-zbroyi/> (дата звернення: 12.11.2019).
13. Сіротченко Д. Ю. Застосування або використання вогнепальної зброї працівниками Національної поліції як гарантія особистої безпеки. *Юридичний електронний журнал*. 2018. № 2. С. 158–160. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2018/43.pdf (дата звернення: 12.11.2019).